

Tüskés Tibor

*

HIÁNYOK

Nagykanizsa

Nem vagyok sem fotográfus (iparos), sem fotóművész. Vagyis nem vagyok - Arany János szavával, aki még nem tett különbséget a két tevékenység között „fényképiró úr”.

Az első fényképezőgépet apám kezében láttam. Egy dobozos, harmonikaszerűen kinyitható, háromlábú állványra szerelhető Voigtländer készülék volt. Az ősi camera obscurára emlékeztetett, de exponálásakor kezelőjének már nem kellett fekete kendő mögé bújni. Apám a gépet nem nagyon bízta rám. Arra azért megtanított, hogy a fényképezéskor három dolgot kell figyelembe venni: a fényképezendő tárgy távolságát, a lencsenyílás nagyságát, valamint az exponálási idő tartamát, vagyis a gépbe szűrődő fény mennyiségét. Ezek szabályozására, a készülék „beállítására” a szükséges eszközök ezen a gépen megtalálhatók voltak. Apám halála után a fényképezőgépet a bátyám örökölte, nekem apám Omega gyártmányú zsebórója jutott. Nem is volt más vagyona, amit ránk hagyhatott volna.

Az egyetem elvégzése után, amikor az első keresémet kézhez kaptam, egy kétsávos rádiót és egy fényképezőgépet vásároltam. Megházasodtam, tizenegy évig társbérletben laktunk (van, aki még ismeri ezt a „műfajt”? - a konyha, a kamra, a vécé, a fürdőszoba egy öttagú családdal közös használatú, csak a két szoba a miénk), elég hamar megszületett két gyermekünk, önálló lakásunk nincs, de van egy magyar gyártmányú Orion rádió és egy keletnémet, Werra típusú fényképezőgépünk. Nem művészi cél, nem is a családi emlék vonzott a fényképezéshez. Elsősorban azért fűztem újabb és újabb filmtekercseket a készülékbe, hogy két növekvő, testben és lélekben gyarapodó gyermekünk életéneit, tekintetük és mozdulataik változását megörökíthessem, s a képeket majd egyszer a kezükbe adjam. Ezt a családi, „vasárnapi” fotózást némileg olcsóbbá tette, hogy csak a filmet és az előhívást kellett megfizetnem, a nagyítást munkahelyemen, egy pécsi gimnázium laboratóriumában elvégezhettem.

Megvolt a fényképezőgép, sűrűn cserélődött a film a készülékben.

1959-ben az egy esztendővel korábban indult pécsi irodalmi és művészeti folyóirat, a Jelenkor szerkesztője lettem. A szerkesztés nemcsak a kéziratok szerzését, elbírálását, gondozását, nyomdai előkészítését jelentette, hanem alkalmat adott a munkatársak megismerésére, a

személyes találkozásokra, barátságok születésére is. S ha már ott volt a kezem ügyében a fényképezőgép, arra gondoltam, miért ne örökítdjének meg ezek a pillanatok? Ilyen körülmények között és ilyen céllal születtek az itt látható képek. A fényképezőgép néha más kezében volt, így kerülhettem rá magam is néhány képre. Egy-egy megismételhetetlen és visszahozhatatlan pillanatra emléket, az idő lenyomatát őrzik ezek a képek: egy beszédes mozdulatot, egy szemvillanást, egy testhelyzetet. A legtöbb esetben olyanok arcát, jeles személyiségek, írók, a század kiváló alkotóinak a vonásait, akikről fénykép többé már nem készülhet.

Ehelyen nem szakmai értelemben vett irodalomtörténetet írok, nem irodalmi forrásokat közlök, nem a tudományos kutatást szaporítom. Akikről ezt megtehettem, Kodolányiról, Illyésről, Pilinszkyról, Rónay Györgyről, Csorba Győzőről, Fülep Lajosról, Takáts Gyuláról, Nagy Lászlóról, Fodor Andrásról, azokról gondolataimat a róluk szóló könyveim őrzik. Itt személyes emlékeket (nem pletykákat!) idézek föl, az itt látható képek megszületésének a körülményeit beszélem el, egy-egy kép „történetéhez” fűzök jegyzeteket. Céлом az, hogy az itt látható alkotók kerüljenek közelebb az olvasóhoz, illetve a könyv segítse az olvasót a művek és az alkotók mélyebb és személyesebb megismerésében.

Ahogy romosodunk, ahogy szaporodnak az évek, és az arcon mélyülnek a ráncok, úgy válik a gyerekkor, a diákkor városa az ember számára egyre fontosabbá. Nő a térbeli távolság, és zsugorodik össze az idő. Ami tegnap történt velünk, azt elfelejtjük, de az ötven-hatvan éve megesezt dolgok egyre fontosabbá válnak, egyre gyakrabban jutnak az eszünkbe.

Nekem a diákkor annyi, mint Nagykanizsa. Mindent ettől a várostól kaptam. Első tanítómat, aki olvasni és írni megtanított, és akit temetésekor második elemistaként iskolatársaim nevében én búcsúztattam. Az őszi esőben szörcsögő, a nyári porban billegő téglajárdákat. A csúszkálást a Práter befagyott tócsáin. A vasútállomás mellett álló Nagyház, ahonnan apám az állomásra járt szolgálatba. A háború rettenetét, az égen fehér kondenzcsíkot húzó Liberátorok zúgását, a szőnyegbombázás géppuskaropogásra emlékeztető robbanásait. A kiszolgáltatottak iránti részvétet, az örök ki-sebbséggel való rokonszenvet, a meggyalázott emberrel

* Részlet a szerző *Az exponált idő* című könyvéből.

Íróvendégek a nagykanizsai városi könyvtárban 1982-ben, a könyvhéten. Balról jobbra Szokolczay Lajos, Nagy Gáspár és T. T., a könyvtár vezetőjével, Harkány Lászlóval és egyik munkatársával.

az együttélést: a deportáltak látványát, a szögesdróttal befont ablakú, leplombált vagonok képét, a kivégzőosztag elé állított magyar katonaszökevény arcát. A piarista gimnázium légkörét: a tanáraitól kapott föladatokat, a bizalmat, a kutatásra, a kísérletezésre, a napi leckéken túlnyúló gondolkodásra való ösztönzést. A Kanizsa környéki falvakba a kirándulásokat: a népdalgyűjtést, a táborútgyműjtést, a főszakácskodást a nyári cserkész táborban. Tanárom adta kezembe az első magyar irodalmi folyóiratot, a Diáriumot, tőle hallottam először Várkonyi Nándor nevét, itt hallottam először élő magyar költőt, Mécs Lászlót verset mondani és élő magyar író, Rónay Györgyöt (akiről aztán könyvet írtam) Zrínyiről beszélni. Itt kérdezte tőlem az érettségi alkalmával az elnök, hogy ismerem-e Weöres Sándor nevét. Kanizsa nekem a Principális-csatorna, ahol halat fogtunk zsebkenődővel, a Vasútpart, ahová az első szerelmes séták vezettek, egy trianoni emlékszóbor, amit 1948 után ledöntöttek, és víztároló betonmedencébe temettek.

Az érettségi után elkerültem a városból. Az egyetem Pesten végeztem, aztán Dombóvárra helyeztek, majd Pécsre kerültem. Legfőljebb szüleim látogatására utaztam néha Kanizsára. Évek teltek el, már a folyóirat-szerkesztésnek is búcsút mondtam, már könyveim jelentek meg, talán már irodalmi vigaszdíjak babérlevele is hullott a levesembe, amikor diákkorom városa visszaszeretett. Nem tudom, más hogyan éli meg ezt az élményt, a szülőföldtől, a diákkor színhelyétől, a fölnevelő tájtól való elszakadás és a visszatérés, a hazatalálás, az ajtón - gyakran a tékozló fiú lehajlott fejével történő - kopogtatás érzését.

Nekem ezt az élményt hajdani iskolatársam, Harkány László adta meg. Hadd nevezsem itt is úgy, ahogy az életben szólítom: Laci. Két osztállyal járt alattam. Iskola-

társaink közül mindig jobban emlékezünk a fölöttünk járókra, mint azokra, akik alattunk lévő osztályok tanulói. Talán ezért is ő írt először levelet nekem, az övé volt a kezdeményezés. Érettségi után ő is tanári diplomát szerzett, de visszatért tanítani Kanizsára, visszatért hajdani, akkorra már államosított iskolájába. A tanári munka mellett az egyik kanizsai művelődési ház - a MAORT utódeként működő olajipari gépgyár által fenntartott Erkel Ferenc Művelődési Ház - művészeti vezetését is elvállalta. Ő hívott meg a költő Zrínyi Miklósról írott könyvem megjelenése után - a könyv és Zrínyi írásai alapján - rendezett vetélkedő zsűrijébe. (Ahol a szocialista brigádmozgalomnak olyan „vadhajtása” is született, hogy az egyik brigád tagjai új hársfasuhángot ültettek el a kanizsai Zsigárdi-erdőben a kipusztult, villámsújtotta Zrínyi-fa helyére!) Ő látott vendégül rendhagyó irodalomórákon a Baththyány Lajos Gimnázium könyvtárában. Ő rendezett szerzői estét ötvenedik születésnapomon. Mindemellett diákjait budapesti operaelőadásra vitte, iskolájában színjátszó csoportot szervezett (innét indult például Balázssovits Lajos és Zala Márk), s az Erkel Ferenc Művelődési Házban a fél magyar irodalom, Czine Mihálytól Sütő Andrásig és Csoóri Sándortól Jókai Annáig vendégeskedett. Volt idő, amikor a városi könyvtár igazgatását is rábízták. Irodalomszervező munkája, értékközvetítő szerepe ekkor még nagyobb kisértéket kapott. Az egyik könyvhét alkalmával a Kanizsáról elszármazott kritikussal, Szokolczay Lajossal és a diákévek vakációit kanizsai rokonainál töltő Nagy Gáspárral jártam nála. Ma is jóval túl a tanári nyugdíjaskoron - az ő szavára mozdul meg a város közönsége egy-egy irodalmi estre. - Harkány Laci lesz a házigazda? Akkor ott leszünk - mondják a kanizsaiak.

Bertha Bulcsu

Első találkozásunkkor - másfél évvel a forradalom után - gyanakodva méregettük egymást. Szögletes mozdulata, kemény kézfogása, az útkaparó munkások ruházatára emlékeztető köpenye mögött a szocialista munka hőjét gyanítottam. Sztálinvárosból érkezett, a vaskohóban nehéz szívlapátot emelgetett, tehervagonokból szemet lapátolt. Ő viszont barna bőrkabátomat szimatolta körül, amit első tanári fizetésemből vásároltam; szerinte azok hordtak ilyen ruhadarabot akkor, akiket az ÁVÓ-tól bocsátottak el.

Aztán megbarátkoztunk. Fény derült rá, hogy diákkorom városában született, ötéves koráig ott élt, s ma is rokonai vannak Kanizsán. Közös szerelmünk, a Balaton is összekötött. Én a Tihanyi-félszigettel szemben, Szántódon születtem. Ő viszont Győrökről járt vonattal a keszthelyi gimnáziumba.

Ami leginkább melléje állított, az a tehetsége. Legelső írásaiból, amelyeket a helyi újságban olvastam, a *Fuvarosok* meg a *Jégnovella*, azonnal elárulták, hogy kivételes írói képessége van. Novelláiból sütött a stílus eredetisége, a hangulatot, légbört teremtő ereje, a szemlélet önállósága és bátorsága. Az is meglátszott, hogy a legjobbaktól, a modern amerikai prózától, Hemingwaytól, Faulknerrel tanult a legtöbbet. Írásait már a Dunán túl szerkesztői is olvasták, de nem közölték. Amikor a Jelenkor megindult, a helyi dilettánsokat és akarnokokat azzal haragítottam magamra, hogy a folyóirat minden második számában egy Bertha-novellát hoztunk. Csakhamar a lap szerkesztésébe is bevontam, széles körű baráti kapcsolatai révén számos fiatal, Pesten élő prózáiról jelentkezett a lapnál.

Tehetségére másutt is fölfigyeltek. Novelláit az Új Írás

kezdté közölni. A Szépirodalmi Kiadó, ahol Illés Endre volt az igazgató, már 1962-ben megjelentette első kötetét.

Bertha Bulcsu bátor, magabiztos hősokeket, kemény, fegyelmezett alakokat ábrázolt. Amilyen ő is szeretett volna lenni. Amilyenek maga is látszani akart. Egy irodalmi est után, fön, a Jelenkor szerkesztőségében, ahol mások, színésznők is voltak, itallal a fejében, kezébe fogott egy poharat teli borral, fölállt a fotelból, és megkérdezte: - Na, mit gondoltok, hogyan mulatott valamikor egy magyar úr? - és a döbrent csendben a teli borospoharat a falhoz vágta. Az üvegcserépek szikrázva hullottak a szőnyegre. Kívülről határozottnak, keménynek látszott. Belül érzékeny, sérülékeny, kiszolgáltatott volt, szeretetre vágyott.

Felesége, Kató, győri lány volt. Bulcsu úgy szokta meg. Aztán homokszem került a kapcsolatukba. Már megszületett a gyerekük, Vazul, de Bulcsu válni akart. A Perczel utca elején egy földszintes, fürdőszoba nélküli, szoba-konyhás lakásban laktak, a vécé miatt az udvara kellett járni. A lakásba egyetlen ajtó nyílt. Bulcsu farostlemezből a konyhában falat húzott, egy másfélszer kétméteres sarkot az ablak előtt elkerített, odaállította az ágyát, az lett a szobája, ott lakott hónapokig. Kató elbizonytalanodott, a nőtanácsba, a pártba futkosott (Bulcsu a helyi lap munkatársa volt), idegességében csak olajat öntött a tűzre.

Bertha Bulcsunak hatalmas képzelete volt, különös megérzései támadtak. Ami vele és körülötte történt, a tudatában azonnal átbillent egy másik dimenzióba, önálló életre kelt, fölnagyított, szürrealista képzeté terebélyesedett.

Az egyik nyáron egy hónapot a megyei tanács jóvoltából és „a valóság jobb megismerése céljából” egy-egy

Az 1961-es balatongyőri találkozó résztvevői: balról jobbra Szakonyi Károly, Bertha Bulcsu, Kertész Ákos, Kiss Dénes.

baranyai faluban töltöttünk. Én Kémesen laktam, Bulcsu a szomszédos Szaporcán. Az ösztöndíjból én egy terjedelmes szociográfiai írást hoztam, ő új regényéhez, a *Füstkutyákhoz* gyűjtött anyagot. Bulcsu a falu szélén, egy faragópásztor házában lakott. Az egyik reggel szállásadója pálinkával kínálta meg. A konyhakredencből elővett egy pálinkás poharat, és az asztalra tette. Mielőtt az italt kitöltötte volna, Bulcsu belenézett a pohárba, és észrevette, hogy a kupica fenekén egy hátrára fordított rajzszeg fénylik. Emlékezem, nálunk is így volt. Ha a konyhakredencben a polcot szegélyező, hímzett vitrázsból kihullott egy rajzszeg, azt nem volt szabad eldobni, a házban minden értéket meg kellett őrizni, és anyám a rajszeget egy pohárba tette...

Mi lett a jelenetből Bertha Bulcsu képzeletében? Mi olvasható a *Füstkutyák* lapjain?

A regény hőse, Krizek János a városból megérkezik a faluba, Okorcára, és megszáll az egyik háznál. Idegenül, ellenséges érzéssel fogadják az emberek. Az egyik reggel, amíg borotválkozik, a gazdaasszony pálinkával kínálja. Krizek az üvegpoharat a szájához emeli, de meglátja, hogy a kupica fenekén egy rajzszeg lapul. Azt hiszi, meg akarják ölni. „Borzongott a háta. Szorongást érzett, s még valamit, ami Okorcán az első pillanatban a társa lett. Mint egy lomha tengeralattjáró, a mélyből lassan közeledett feléje a bizonyosság. Krizek menekült előle.”

A háború után a Balaton a magyar írók fővárosa lett. Badacsonyan, a hegy oldalán, a kő orgonasípok alatt turistaházat vezetett Tatay Sándor. A tihanyi fellegvárba húzódott vissza Illyés. Sajkádton élt certosai magányában Németh László. Az egész esztendőt Akarattyan töltötte, és télen is, a hidegben egy nyári lakban fagyoskodott Kodolányi János. A füredi szívkórház vendége volt Szabó Lőrinc... Hiába éltek viszonylag egymás közelében, őket a kor külön-külön cellába, a magány börtönébe zárta.

Másfél évtized múlva nemzedékünkől is többeket magához vonzott a tó. Bulcsu édesanyja Győrön élt, innét hozta feleségét is. Mi Fenyvesen vásároltunk telket, és építettünk rá nyaralót. Később Pákolitz István is Fenyveshez kötődött. Fodor András Fonyódon - felesége családjának a villájában - töltötte a nyári hónapokat.

1960 júliusának a derekán Balatonfüreden zajlik a dunántúli írók tanácskozása. Alighanem itt határoztuk el néhányan: a Balaton ne csak nyaralóhely legyen a számunkra, eszmetársakként is kössön össze bennünket. Rendezzük meg mi is a magunk balatoni találkozóját!

A következő év nyarán Bertha Bulcsu anyósának győri házában vendégeskedünk. Bulcsu és Kató ekkor még együtt élnek. Ott van még Kertész Ákos, Kiss Dénes, Szakonyi Károly. Mindenki hozza magával akkori feleségét. Az asszonyok külön üldögélnek, mi egy másik asztal körül beszélgetünk, falatozunk, iszogatunk. Kiss

Dénest még Egerszegről ismeri Bulcsu, a pécsi tanárképző főiskolán együtt felvételiztek. Bulcsut eltanácsolják, mert szóvá teszi: miért függ Horger Antal arcképe a szoba falán? Kiss Dénest fölveszik, de ötvenhatban egy verséért lecsukják, és az ország minden egyeteméről kizárják. Nemrég szabadult az internálótáborból. Merész fiú. Diákkorában ejtőernyős volt, repülőgépekből ugrált. Most éles, acélpengéjű tört dobál az akácfa törzsébe. Kertész és Szakonyi első írásait a Jelenkor közli, Bulcsu szerezte a kéziratokat. A házigazda rosszkedvű. Az Élet és Irodalom a napokban adta vissza írását. (Ki gondolta akkor, hogy évek múlva majd a lap vezető munkatársa lesz? Aztán a vezető munkatárs útja egyszer még is elválik a laptól. Illetve a lap szellemisége az ő igényétől.) Elballag az udvar végében álló, világosan fölismerhető rendeltetésű faépítmény felé. Használatra magával viszi az irodalmi hetilap legfrissebb példányát. Menet is, jövet is megmutatja a fényképezőgép lencséjének, hogy mit tart a kezében.

Bulcsu a hatvanas években magas, karcsú, dús hajú fiatalember volt. Széles, szétvetett hajósléptekkel járt. Hosszú, csontos karját lóbálta. Aztán évek teltek el. Újra megnősült, Pestre költözött, meghízott, lánya született, rendre-sorra megjelentek a könyvei. Néha levelet váltottunk. A dedikált köteteket hozta és vitte a posta. A győri írótalálkozó az egyetlen maradt, nem lett folytatása. A hajdani társak útjai elváltak, a régi barátok külön-külön építették a művüket.

Bertha Bulcsut a Balaton visszahívta. Szepezden telket vásárolt, házat épített, szőlőt telepített. Itt is jártam nála. Boldogan mutatta keze munkájának az eredményét: a köves, feltört talajt, a gondozott, nemes tőkéket, és kóstoltatta jó ízű borát.

Aztán hírek jöttek: beteg, ritkán jár a tóra, nem ül vitorlás hajóra, nem halászik. Az irodalom csarnokában is új szelek fújtak. Az eredeti, modern hangú, atmosfératereget, kritikus szemléletű íróból némelyek szemében konzervatív, tradicionális novellista, „rendszerhű” író lett. Nem az ő műveit fordították idegen nyelvekre. Sírjánál volt kollégája is inkább a publicistát, és nem a kiváló szépíró méltatta.

Úgy látszik, el kell telni némi időnek még ahhoz, hogy a kiadók újra fölfedezzék nevét és műveit.

Párhuzamos történelem

Az 1989-es temesvári felkelés, az ellopott bukaresti forradalom, a Ceausescu-házaspár egyenesben közvetített kivégzése kellett ahhoz, hogy magánemberként eljussak Temesvárra és Mehádiára. Erdélyben korábban többször jártam, de mindig turista-autóbuszszal vagy írószövetségi delegáció tagjaként, és az út mindig arra vezetett, amerre a program kialakítói megszabták. 1991-ben egy keszthelyi tanácskozáson talál-

koztam a temesvári Bodó Barnával, ő ígérte meg, hogy várni fog a pályaudvaron. A temesváriak kézzől kézzel adtak. A várost az idős és fáradhatatlan Anavi Ádám mutatta meg. Végül kikötöttem Mandics Györgynél (akit minden ismerőse Gyuszinak nevez), a temesvári Új Szó munkatársánál, a kitűnő írónál. Ő vállalta, hogy egy kétnapos kirándulás keretében Daciájával levisz délre, a Cserna völgyébe, egészen Orsováig, az Al-Dunáig.

Mehádia és Herkulesfürdő úgy élt apám első világháborús elbeszéléseiben (meg az én gyermeki képzeletemben), mint valami távoli, talán valóságos, talán valószerűtlen, csak a mesékben létező, elérhetetlen táj, országhatárral elválasztott, megközelíthetetlen világ, elsüllyedt emlék.

Mit jelent a valódi helyismeret! Mekkora különbség lehet a hallomásból szerzett ismeretek alapján elképzelt kép és a helyszínen nyert, valódi ismeret között!

A decemberi temesvári eseményekkel kapcsolatban sok szó esik Tökés László református templomáról és a paplakról. Aki csak olyan templomot látott, amelyik egy tér közepén, parkkal körülvéve áll, tornya van, ahol harangoznak, nehezen tudja elképzelni a temesvári református istenházát. Ez ugyanis egy többemeletes bérház első emeletén található. A bérházat négy oldalról utcák határolják. A bérház négy szárnya udvart zár körül. Itt nincs torony, nincs harangozás. A függőfolyosóról lakások nyílnak. Az első emeleten az egyik ajtóra az van írva: református lelkészlak, a másik ajtó a gyülekezeti terembe nyílik, a harmadikon a templomba lehet bejutni,

A mikor apám meghalt, a hagyatékában egy naplót találtam. Tizennyolc éves korban besorozták, és az első világháború kirobbanásakor elvitték katonának. A háború mindegyik frontját végigharcolta, többször megsebesült. A naplót a román betörés idején, 1916. augusztus 9-től 1917. január 1-éig vezette, de csak töredéke maradt meg, az október 2-ig terjedő rész. Amikor a háborúból a kis ezüst vítérségi éremmel kitüntetve szerencsés hazatért, a vasúthoz került, előbb Szántódon, majd Kanizsán szolgált. A naplót legépelte, és elfeledte. Csak akkor került a kezembe, amikor apám már nem élt.

Hosszú évekig csak a térképet nézegettem, a vasúti menetrendet böngésztem: hogyan lehet Mehádiára eljutni? A '89-es romániai forradalmi események után gondoltam először arra, hogy a naplóval a kezemben fölkeresem és bejáróm azokat a helyeket, ahol apám húszéves korában megfordult.

Mandics Gyuszi autóján Temesvárról indultunk. Előbb a Temes, majd a Bela folyó völgyében haladtunk. Az országúttal párhuzamosan vezetett a vasútvonal. Ha kinéztem az autó ablakán, ugyanazokat a vasúti síneket láttam, amelyeken több mint hetvenöt évvel ezelőtt az a katonavonat haladt, amely apámat vitte a frontra.

Délben érkezünk Mehádiára. A falu szélén megállunk. Az út egyik oldalán fekszik a katolikus, a másik oldalán az ortodox temető.

Apám 1916. szeptember 16-án, Mehádián a következőket jegyezte föl naplójában:

„Tegnap egész éjjel csend volt. Ennek rovására most lónek. [...]

Nagy az én szerencsém, vagy a jó Isten nagyon szeret, nem tudom, de biztos, hogy az életem csak a véletlennek köszönhető.

11 óraker egy gránát bevágott az én Unterstandomba. Lehetett vagy 15 centiméteres. Hatan voltunk bent. Éppen ettem. Egyszerre nem látok semmit, nem hallok, minden a nyakamba szakadt. Azt hittem, hogy rögtön meghalok. Egy pillanat, és minden sötét körülöttem. Az első percben azt hittem, hogy elnyelt a föld, és az is lehet, hogy nem tudtam tovább gondolkodni.

A föld és minden még rajtam volt, amikor magamhoz tértem. Kiabáltam segítségért, de nem jött senki, mert mindenki félt egy újabb szerencsétlenségtől. Rettenetes.

Felállok, keresem a többi katonát. Nincs egy sem. Az az mind megvan, de egy sem él. Egyiknek keze, másiknak lába, a harmadiknak egész teste roncs. Nem is ember. Nem lehet megismerni, ki az. Istenem, hatan voltunk, és én most csak magam élek.”

Belépünk a katolikus temető vasrácsos kapuján. A sírok között járkálunk. A temető egyik félreeső, gazzal fölvert részén egy magas keresztet találunk. Alapját termésköböl rakták. A kereszt első világháborús közös katonasírt jelöl. Rajta német nyelvű márványtábla. A felirat szerint a császári és királyi közös hadseregnek azok a katonái nyugszanak a közös sírban, akik a román betörés idején a mehádiai fronton elesetek.

Este Herkulesfürdőn egy villa udvarán, a nagy kanadai juharfa alatt ülünk. A házban Mandics román íróbarátjának, Ion Florian Pandurunak a családja él. Vendéglátónk vizespohárból issza a cujkát.

A házat a század elején Kovács Pál, Zenta város országgyűlési képviselője építtette. Halála után a kúria három lányára maradt. A lányok sosem mentek férjhez. Hogy a három vénkisasszony valamiből megéljen, az épületben cukrászdát nyitott. A cukrászdanak nyáron jégre volt szükség, a jéget szekérrel szállították egy távoli jégveremből. A bakon Panduru apja ült. Amikor a legutolsó Kovács lány is meghalt, a házat a derék parádés kocsisra hagyta.

Úgy néztem, Panduru velem nagyjában azonos életkorú férfi. Amikor megértette, hogy miért jöttem ide Magyarországról, azt mondta: - Az én apám is katona volt a háborúban. De az innenső oldalon szolgált, a román hadseregben. A mehádiai lövészárkokban talán farkasszemet néztek egymással.

Vendéglátóink vacsorához készülődtek. A táskámba nyúltam. Ha külföldre utazom, mindig viszek magam-

mal valamit, amit ilyenkor elő lehet venni. Egy pár gyulai kolbász volt nálam, ezüst színű fóliába csomagolva. - Ezt is szeleteljék föl, és tegyék az asztalra - mondtam.

Panduru bevitte a csomagot a házba. Kis idő múlva visszatért. A kezében ezüst színű fóliába burkolt csomagot tartott. Meghökkenem. Miért adja vissza az ajándékot? Mivel sértettem meg? Amikor meglátta döbrent arcot, megszólalt: - Bontsd ki. Nézd csak meg. Ebben a csomagban az a kolbász van, amit én adok neked. Vidd haza, ízleld meg, és amikor fogyasztod, gondoldj arra, hogy amikor apád itt járt, ilyen kolbászt evett.

1991-es bánáti utazásomról, apám naplója után háromnegyed századdal, én is naplót írtam. A két napló szövegét aztán különféle dokumentumokkal, fotókkal, idézetekkel, térképekkel, kottákkal kiegészítve *Párhuzamos történelem* címmel 1992-ben könyv alakban kiadtam.

Vannak az embernek kedvesebb és kevésbé kedves könyvei. Ez azok közé tartozik, amelyre a legszívesebben emlékezem. Talán sikerült vele törleszteni valamit abból az adósságból, amellyel apámnak tartozom, akivel, amíg élt, folytonos harcban álltam, viaskodtam.

A könyv megjelenése után még egyszer visszatértem

Mehádiára és Herkulesfürdőre. A mehádiai pályaudvaron, amely Herkulesfürdő vasútállomása, a nemzetközi gyorsvonatok is megállnak. Herkulesfürdő a lexikonokban úgy szerepel, mint világhírű fürdőhely, világhírességek gyógyították itt magukat. Herkulesfürdő a térképeken természeti szépségekben gazdag kirándulóhely. A hazai hírességek közül járt itt Rippl-Rónai József és Bubits Mihály. A tájról a legszebb, a legérzékletesebb leírást magyar nyelven Hunfalvy János adta *Magyarország és Erdély eredeti képekben* című, 1863-ban megjelent háromkötetes könyvében.

Életem legemlékezetesebb író-olvasó találkozója, könyvbemutatója Herkulesfürdőn, Ion Florian Panduru házában volt. A *Párhuzamos történelem* egyik példányát átadtam a román írónak. Amit a könyvből fölolvastam, tolmács fordította. Az író-olvasó találkozóknak anynyi részvevője volt, ahányan Panduru szobájában elfértek. Úgy emlékezem, heten vagy nyolcan ültük körül az asztalt. A falakon bekeretezett, megsárgult, a század elején készült fényképek. A hajdani Kovács család tagjai néztek ránk. A ház mai lakói közül már senki sem ismeri őket. Miért őrzik?

A herkulesfürdői kanadai juharfa alatt. Balról jobbra Nagy Anna, T. T., F. Nagy Klára, Ion Florian Panduru.